

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Плечко Антоніна Андріївна



УДК 811.161.2'28:39:523.3:523.9:524.3

**ВІРУВАННЯ ПРО НЕБЕСНІ СВІТИЛА В СЕРЕДНЬОПОЛІСЬКИХ
ГОВІРКАХ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Черкаси – 2020

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент
Гримашевич Галина Іванівна,
Житомирський державний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, доцент
Венжинович Наталія Федорівна,
ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», завідувач кафедри
української мови;

кандидат філологічних наук, доцент
Тищенко Тетяна Миколаївна,
Уманський державний педагогічний
університет імені Павла Тичини,
професор кафедри української мови
та методики її навчання.

Захист відбудеться 02 липня 2020 р. о 10.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради К 73.053.07 Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (18000, м. Черкаси, бульвар Тараса Шевченка, 81).

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці імені Михайла Максимовича (18031, м. Черкаси, вул. Університетська, 22) та на офіційному сайті Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (<https://www.cdu.edu.ua>).

Автореферат розіслано 01 червня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради



А. А. Таран

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку слов'янського мовознавства загалом й українського зокрема набуло актуальності комплексне вивчення тематичних груп лексики, які тісно пов'язані з життям і побутом українців, їхньою матеріальною та духовною культурою. Такі дослідження, висвітлюючи мовний фактичний матеріал на широкому історико-культурному тлі, збагачують науку про взаємозв'язки людини й природи новими працями, розкривають становлення й еволюцію вірувань українців як складника їхньої матеріальної та духовної культури.

Етнолінгвістика як інтердисциплінарна галузь уможлиблює об'єднання гуманітарних і соціологічних напрямів, розширює та поглиблює комплексне вивчення духовної і матеріальної культури етносу.

Основи європейської етнолінгвістики закладено в працях німецьких учених, зокрема фольклориста, письменника Й. Г. Гердера та мовознавця В. фон Гумбольдта. Кінець ХІХ – початок ХХ ст. позначений появою американської етнолінгвістики, яку пов'язують з іменами Ф. Боаса, Б. Уорфа та Е. Сепіра.

Елементи етнолінгвістичного підходу помітні в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст., насамперед О. М. Афанасьєва, Г. О. Булашева, Д. К. Зеленина, О. О. Потебні, М. Ф. Сумцова, П. П. Чубинського, К. Мошинського та ін. У 70–80-х роках ХХ ст. усвідомлення важливості дослідження архаїчних ареалів Славії зумовило появу низки етнолінгвістичних праць, авторами яких є представники Московської етнолінгвістичної школи (Л. М. Виноградова, О. В. Гура, О. Є. Левкієвська, М. Р. Павлова, А. А. Плотникова, С. М. Толстая, А. Л. Топорков та ін.) на чолі з М. І. Толстим, діяльність яких була спрямована на дослідження Полісся, зокрема й Середнього. У 80–90-х роках ХХ ст. у Любліні (Польща) було створено етнолінгвістичну школу на чолі з професором Є. Бартмінським, яка продовжила традиції, започатковані польськими вченими-етнолінгвістами кінця ХІХ – початку ХХ ст. та їхніми послідовниками.

В україністиці етнолінгвістичний аспект дослідження представлено в наукових працях вітчизняних мовознавців, присвячених вивченню лексики та фраземіки українських діалектів (О. В. Барабаш-Ревак, Г. К. Барилова, Н. Ф. Венжинович, К. Д. Глуховцева, І. В. Гороф'янюк, П. Ю. Гриценко, Д. І. Добрусинець, В. В. Жайворонок, О. А. Жвава, М. В. Жуйкова, Н. Д. Коваленко, В. Л. Конобродська, В. М. Пугач, Ю. М. Руснак, Л. В. Савченко, О. В. Тищенко, Т. М. Тищенко, М. В. Шарапа, Н. М. Шарманова та ін.).

Середнє Полісся як архаїчна територія Славії здавна привертало увагу науковців (Г. І. Гримашевич, Г. М. Доброльожа, В. М. Куриленко, Ю. В. Кухаренко, П. С. Лисенко, В. М. Мойсієнко, М. В. Никончук, П. Ф. Романюк, С. М. Толстая, М. І. Толстой та ін.), які досліджували різноманітні тематичні групи лексики. Водночас назви небесних світил в етнолінгвістичному аспекті та вірування про них досі не були об'єктом спеціального наукового дослідження в зазначеному ареалі.

Загалом небесні світила й раніше привертали увагу лінгвістів. Зокрема, солярну

символіку досліджувала Т. В. Федотова, діалектну лексику метеорології – О. А. Могिला, знання про народну метеорологію – О. О. Васянович, українську народну космогонію – О. М. Таланчук, астрономічну термінологію кінця XIX – першої третини XX ст. – О. М. Богуш, динаміку української астрономічної лексики XI–XVIII ст. – О. М. Тріль, концепт природа був предметом вивчення І. М. Дишлюк, символізація небесних світил – О. І. Сімович, символізація назв явищ та об'єктів природи – В. І. Кононенко.

Безпосередньо номінацію окремих небесних світил досліджували й закордонні науковці: російські лінгвісти Е. Азим-заде, О. В. Белова, М. І. Бондар, О. В. Гура, Є. П. Панасова, М. Е. Рут, С. М. Толстая, О. В. Чьоха та ін.; стереотип уявлень про небесні світила був у полі зору польського етнолінгвіста Є. Бартмінського; балканські астрономічні вірування досліджувала болгарська дослідниця Д. Младенова; естонську народну астрономію – П. Е. Прюллер; білоруську – Т. В. Авілін, астрономічну термінологію XV–XVII ст. Великого князівства Литовського – білоруський історик Д. В. Скворчевський.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що вірування про небесні світила жителів Середнього Полісся в етнолінгвістичному аспекті досі не були об'єктом наукового дослідження. Крім того, для української етнолінгвістики цінність має не лише система номінацій небесних світил певного етномовного континууму, а й спроба реконструкції окремого фрагмента традиційної мовної картини світу поліщуків. Зібраний автентичний матеріал допоможе накопичити інформацію про традиційну українську культуру, заповнити прогалини в системі українських етнолінгвістичних досліджень. Номінацію досліджуваних об'єктів трактуємо як природний субстрат культури, що проникає в усі її підвиди та слугує засобом закріплення етнічного світогляду українців загалом і поліщуків зокрема.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з напрямом діяльності Центру етнолінгвістичних досліджень навчально-наукового інституту філології та журналістики Житомирського державного університету імені Івана Франка; її виконано в річці наукової теми кафедри української мови Житомирського державного університету імені Івана Франка «Синхронне та діахронне вивчення поліського наріччя» (державний реєстраційний номер 0112 У 002275). Тему кандидатської дисертації затвердила вчена рада Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 6 від 25.12.2009 р.) та схвалила Наукова координаційна рада «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 57 від 05.05.2011 р.). У 2019 році тема дослідження уточнена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 29.11.2019 р.).

Мета роботи – зробити комплексний етнолінгвістичний аналіз традиційних уявлень про небесні світила в духовній культурі Середнього Полісся, реконструювати культурні конотації та функції середньополіської лексики культурних дискурсів, пов'язаних із віруваннями про небесні світила.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати й узагальнити матеріали етнолінгвістичних досліджень

культурних текстів, пов'язаних із небесними світилами;

2) записати в середньополіських говірках за єдиним спеціально укладеним питальником етнографічний, фольклорний та лінгвістичний матеріал, що містить інформацію про небесні світила, та систематизувати його;

3) установити структуру досліджуваного культурного явища в складі цілісної системи різнопланових одиниць – вербальних, реалемних, акціональних, локативних, темпоральних, атрибутивних тощо;

4) системно описати номінації культурних текстів, пов'язаних із небесними світилами, та інтерпретувати окремі елементи культурного явища на основі аналізу цілісного культурного тексту, записаного в середньополіському діалекті;

5) визначити основні теми та мотиви, що формують культурні тексти середньополіських вірувань про небесні світила;

б) виявити систему конкретних протиставлень, що реалізують основну опозицію вірувань;

7) класифікувати матеріал досліджуваної тематичної групи, виокремити основні лексико-семантичні групи.

Об'єктом дослідження є культурні тексти, пов'язані з віруваннями про небесні світила, зафіксовані в середньополіських говірках, які необхідно досліджувати у зв'язку з номінованими реаліями, звичаями, обрядами, прикметами про небесні світила.

Предмет дослідження – вірування про небесні світила, номінативні й семантичні процеси в системі номінацій культурних текстів, пов'язаних із небесними світилами, та у вербалізації уявлень про них у середньополіському діалекті й традиційній культурі.

Джерельним підґрунтям дослідження слугували власні польові записи (у текстовому вигляді та фонозаписи), зроблені автором упродовж 2010–2012 рр. у 55 середньополіських говірках (населених пунктах Житомирщини, північної Київщини та північної Рівненщини) за спеціально укладеною програмою на основі питальників В. Л. Конобродської, О. В. Гури, С. М. Толстої, Й. О. Дзензелівського, М. В. Никончука, а також свідчення етнографічних та етнолінгвістичних праць, атласів і словників закордонних та вітчизняних учених.

Методи дослідження. У процесі роботи використано *метод експедиційного збирання матеріалу* (опитування інформантів для виявлення наявності чи відсутності явища духовної та матеріальної культури); аудіозаписи з подальшим розшифруванням та транскрибуванням польового матеріалу; *метод моделювання* – для створення питальника та представлення структурної організації тематичної групи лексики (ТГЛ), пов'язаної з уявленнями про небесні світила; *метод системного опису* досліджуваного явища – для інвентаризації та систематизації зібраного матеріалу; *зіставно-порівняльний метод* і *метод реконструкції* із залученням комплексної методики етнолінгвістичних досліджень – для з'ясування динаміки досліджуваної групи лексики, її розвитку на різних хронологічних зрізах, зіставлення з відповідними лексемами інших слов'янських мов.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в дисертації *вперше* з позиції

етнолінгвістики *проаналізовано* вірування про небесні світила, зафіксовані в середньополіських говірках; *скласифіковано* їх за тематичними групами з огляду на семантику та структуру; *визначено* основні лексико-семантичні групи ТГЛ, пов'язаної з уявленнями про небесні світила; *окреслено* основні теми та мотиви, що формують культурні тексти середньополіських вірувань про місяць, сонце, зорі. *До наукового обігу введено* новий автентичний етнолінгвістичний матеріал, що став підґрунтям для встановлення структури досліджуваного культурного явища в складі цілісної системи різнопланових одиниць – вербальних, реалемних, акціональних, локативних, темпоральних, атрибутивних, станових тощо. Зафіксований фактичний матеріал уперше репрезентує стан збереження вірувань про небесні світила на початку ХХІ ст. на теренах Середнього Полісся. У праці *виявлено* систему конкретних протиставлень, що реалізують основну опозицію вірувань, *з'ясовано* особливості номінації небесних світил щодо інших систем, *визначено* особливості функціонування семантики зафіксованих лексем в обряді та поза ним.

Теоретичне значення. Дослідження ґрунтоване на результатах споріднених суміжних наук (лінгвістики, етнографії, фольклору, культурології), що сприятиме розв'язанню теоретичних проблем, зокрема питань народної культурної термінології, зв'язків лексики народних вірувань із позамовною дійсністю. У роботі виявлено семантичну особливість середньополіської лексики культурних дискурсів, пов'язаних із небесними світилами, порівняно з віруваннями слов'ян; запропоновано реконструкцію фрагмента поліської традиційної картини світу.

Практична цінність роботи визначена тим, що розширено емпіричне підґрунтя української етнолінгвістики: до наукового обігу введено значний за обсягом репертуар зафіксованої в поліських віруваннях середньополіської лексики, пов'язаної з небесними світилами, який можна використати в лексикографічній практиці в процесі укладання регіональних та загальнослов'янських етнолінгвістичних і діалектних словників, лінгводидактиці вищої школи, зокрема під час викладання курсів «Українська діалектологія», «Етнолінгвістика», «Етнографія», для написання підручників і посібників з етнолінгвістики.

Особистий внесок здобувача полягає в ґрунтовному комплексному описі міфологічних уявлень та мотивів, на основі яких сформовані культурні тексти; аналізі номінацій культурних явищ у складі цілісної системи різнопланових одиниць; установленні взаємозв'язків між вербальними та невербальними одиницями культурного явища. Авторка самостійно збрала, систематизувала, описала матеріал, сформулювала наукові положення та висновки. Усі публікації є одноосібними.

Апробація роботи. Положення та результати дослідження апробовано на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів: Міжнародній науковій конференції «Північноукраїнське наріччя в історії української мови» (Житомир, 2010), Міжнародній науковій конференції в рамках щорічного наукового семінару «Актуальні проблеми української діалектології: Традиції та новаторство в сучасних діалектологічних студіях» (Львів, 2012), Міжнародній науково-практичній конференції «Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro» (Warszawa, 2015), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Слобожанська

беседа – 5. Діалектне мовлення як лінгвокультурний феномен» (Луганськ, 2011), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Лінгвістичне портретування сучасного соціуму» (Вінниця, 2012), Всеукраїнських наукових читаннях пам'яті професора М. В. Никончука (Житомир, 2012, 2017), Всеукраїнській науковій конференції «Постать Бориса Тена в інтелектуальному дискурсі» (Житомир, 2019).

Публікації. Положення та результати дослідження відображено в десяти одноосібних публікаціях, серед яких 6 – у наукових фахових виданнях України, 1 – у закордонному періодичному виданні, 3 – у збірниках матеріалів конференції.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та висновків до кожного з них, загальних висновків, списків використаної літератури (232 позиції), джерел та їхніх умовних скорочень (34 позиції), додатків (Додаток А. Список публікацій та апробацій здобувача; Додаток Б. Список інформантів; Додаток В. Питальник для збирання матеріалу; Додаток Г. Тексти народних вірувань про небесні світила, зафіксовані в говірках Середнього Полісся; Додаток Д. Схеми; Додаток Е. Список обстежених населених пунктів).

Загальний обсяг дисертації – 324 с. (основний текст розміщено на 214 с., додатки – на 72 с.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, окреслено етнолінгвістичний напрям дослідження традиційних уявлень про небесні світила в духовній культурі території Середнього Полісся України; сформульовано мету та завдання дослідження, визначено його об'єкт і предмет, методи, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення роботи, подано джерельну базу та відомості про апробацію отриманих результатів, структуру дисертації тощо.

Перший розділ «**Вірування про небесні світила як об'єкт етнографічного та лінгвістичного дослідження**» присвячено аналізу історіографії праць про небесні світила в традиційній народній культурі різних народів від міфологічного сприйняття цих об'єктів до етнографічних розвідок другої половини ХІХ ст. та лінгвістичних студій сьогодення.

У першому підрозділі «**Історичне коріння традиційних уявлень про небесні світила**» проаналізовано стародавні відомості про небесні світила як предмет релігійного пошанування в греків, римлян, єгиптян, шумерів, українців-язичників. Представлено огляд досліджень етнографічних та фольклорних записів у працях О. М. Афанасьєва, Г. О. Булашева, Д. К. Зеленіна, М. І. Костомарова, І. І. Огієнка (Іларіона), О. О. Потебні, М. Ф. Сумцова, П. П. Чубинського, де відображено слов'янський світогляд ХІХ ст. загалом у віруваннях індоєвропейських народів, систематизовано погляди українців конкретного ареалу на навколишній світ, висвітлено етнографічний та міфологічний аспекти вивчення природних явищ і об'єктів, давні вірування українців про Всесвіт, природу на основі наявного двовір'я – християнського вірування з елементами язичницького світосприйняття. Водночас зауважимо, що більшість праць була написана російською мовою, лише приклади з усної народної творчості наведені мовою оригіналу, тобто українською (дослідження О. М. Афанасьєва, М. І. Костомарова, О. О. Потебні, М. Ф. Сумцова,

П. П. Чубинського), але цей матеріал і сьогодні викликає зацікавлення сучасних науковців, оскільки дає змогу порівняти тодішні вірування українців (XIX ст.) із сучасними віруваннями поліщуків (XXI ст.). Розвідок, присвячених безпосередньо небесним світилам, у науковому доробку того чи того автора обмаль, що посилює теоретичну та практичну значущість пропонованої наукової праці.

У другому підрозділі «Дослідження вірувань про небесні світила поч. XX–XXI ст.» подано аналітичний огляд низки наукових праць українських учених щодо номінації небесних світил та вірувань, пов'язаних із ними. Докладно проаналізовано досягнення українських мовознавців у зазначеній царині, зроблено короткий огляд основних етнографічних праць з етнолінгвістичними елементами.

Зокрема, сонце є об'єктом вивчення в працях В. П. Петрова та С. М. Терещенкової, Р. Ф. Кирчіва, О. М. Таланчук, Т. В. Федотової; зірки та сузір'я ставали предметом дослідження Ю. О. Карпенка, О. П. Шегеди, І. М. Серебрянської, О. М. Тріль. Космогонічні слова-символи (*сонце, місяць, зірки*), їх функціонування крізь призму українського світобачення висвітлив В. І. Кононенко. Українські замовляння впорядкував М. Н. Москаленко, зокрема значна кількість цих магічних текстів представляє діалог Людини з Космосом, де простежено звертання предків до місяця, сонця та зірок. *Чумацький Шлях* як символ українства, величі і трагізму української історії, національної духовної культури дослідила Н. Ф. Венжинович; Л. Л. Синишин розглянула астрономічні назви (*сонце, місяць, зоря*) як одну з тематичних груп української онімної лексики; українську астрономічну термінологію кінця XIX – першої третини XX ст. досліджувала О. М. Богуш; Н. В. Федорович проаналізувала вплив астрономічних знань українського народу, міфологічних уявлень про небесні світила на господарську життєдіяльність українців, на долю людини. Водночас науковці (О. О. Васянович, О. А. Могила, В. Т. Скурагівський та ін.) досліджували народну метеорологію, наголошуючи на неабиякій ролі в ній небесних світил. Крім того, висвітлено наукові досягнення українських учених у сфері етнолінгвістики (К. Д. Глуховцева, В. В. Жайворонок, В. Л. Конобродська, Л. В. Савченко, Н. М. Шарманова та ін.), акцентовано увагу на репрезентації назв небесних світил у лексикографічних виданнях.

У третьому підрозділі «Номінація об'єктів і явищ, пов'язаних із віруваннями про небесні світила, як об'єкт етнолінгвістичних студій» проаналізовано діяльність закордонних етнолінгвістичних шкіл (американської, французької, російської, польської); акцентовано увагу на дослідженнях, присвячених вивченню небесних світил (С. М. Толстая, Є. П. Панасова – вірування про сонце; А. А. Плотникова – демонологічний аспект слов'янських народних вірувань про погоду та атмосферні явища; Е. Азим-заде, О. В. Белова, М. І. Бондар, О. В. Гура, С. М. Толстая, О. В. Чьоха – вірування про місяць). Аспект номінації зірок розкрито в працях польських (М. Гладішова, Є. Косек, М. Круліковська-Солтан, А. Новак-Стенпньовська), болгарських (Д. Младенова), білоруських (Т. В. Авілін, Д. В. Скворчевський), російських (М. Е. Рут), американських (А. Річард), естонських (П. Е. Прюллер) учених. Низку номенів на позначення небесних світил та їх функціонування в дискурсі представлено в лексикографічних виданнях («Славянские

древности» (за ред. М. І. Толстого), «Słownik stereotypów i symboli ludowych» (за ред. Є. Бартмінського), «Беларускі фальклор. Энцыклапедыя» (упорядники Г. П. Пашков, Л. В. Календа, В. А. Войніч).

У четвертому підрозділі «Сучасні методи та прийоми дослідження» схарактеризовано загальноприйняті догмати сучасної етнолінгвістики та основні методи й прийоми дослідження. Ми спиралися на запропоновану В. Л. Конобродською методикою *етнолінгвістичного аспекту* дослідження явищ традиційної культури, який охоплює визначення плану змісту вірувань, реалізованих у різних формах духовної та матеріальної культури, й елементів плану змісту: основних тем та мотивів, що формують тексти вірувань; систему конкретних протиставлень, які реалізують основну опозицію; опис плану вираження через систему різнопланових одиниць культурного тексту; установлення парадигматичних відношень між різноплановими одиницями (синонімія, омонімія, полісемія, антонімія тощо); визначення композиції складників сюжету культурного тексту та експресивно-композиційних засобів вираження синтагматичного характеру: повтори, тавтологія, плеоназм, паралелізм, антитези та ін.; характеристика номінативно-семантичних процесів і явищ у розвитку мовних і невербальних засобів вираження: табуїзація, евфемізація тощо.

Використовуючи попередні дослідження небесних світил, ми зробили спробу подати власну структурно-семантичну модель вірувань поліщуків, урахувавши етнолінгвістичний аспект. Підґрунтям цілісного комплексного опису середньополіських вірувань про небесні світила став достовірний фактичний матеріал, записаний у 55 говірках за спеціальним питальником (із 50 питань: 21 – культурний дискурс, пов'язаний з уявленнями про місяць, 15 – з уявленнями про сонце та 14 – з уявленнями про зорі), що дає змогу простежити динаміку таких вірувань і стан збереження в сучасних середньополіських говірках.

Для всебічного опису середньополіських вірувань про сонце, місяць, зорі використано низку лінгвістичних методів; для етнолінгвістичного аналізу – метод комплексного підходу (дослідження культурного явища як семіотичної цілості, своєрідного тексту в єдності всіх його вербальних і невербальних компонентів). Узавши за основу наукову діалектологічну транскрипцію та врахувавши етнолінгвістичний аспект дослідження, ми застосували загальноприйнятту в етнолінгвістичних працях транскрипцію, зокрема зберегли використання великої літери та традиційних знаків пунктуації для полегшення сприйняття культурних текстів, оскільки значна частина матеріалу – мікротексти, що є описами фрагментів культурного явища – вірувань про небесні світила.

Другий розділ «**Вірування про небесні світила в системі різнопланових (вербальних і невербальних) одиниць культурного тексту**», який складається з п'яти підрозділів, присвячено системному аналізу тематичної групи лексики (ТГЛ), пов'язаної з віруваннями про небесні світила в середньополіських говірках. Оскільки вірування як явище традиційної народної духовної культури є однією з форм людської поведінки, де реалізована модель світу, дослідили їх як цілісний культурний текст, у комплексі з одиницями реалемного, акціонального, агентивного, локативного,

темпорального та інших планів.

У першому підрозділі «Місяць у традиційних віруваннях поліщуків та його номінація в середньополіських говірках» висвітлено уявлення про місячні фази, їхню символіку, з'ясовано «прагматику» вірувань, які належать до найбільш сакральних сфер народної традиції – слов'янської народної астрономії. У народній культурі північної частини Середнього Полісся (прикметах, звичаях, замовляннях, заборонах, обрядах тощо) ще збережено вірування в могутність місяця. Насамперед це стосується віри у вплив на фізичний стан людини, на ритм життя природи (погодні прикмети за фазами місяця), на сільськогосподарську діяльність людини, що зумовлює урахування фази місяця під час висаджування городини, сівби, збирання лікарських трав. Поліська культурна традиція зберегла фрагменти міфів про місяць (зокрема про плями на ньому), тексти замовлянь, які використовують у народній медицині. Елементи розглянутих вірувань можуть входити до інших семантичних полів. Наприклад, *затемнення* місяця, *гра* місяця, які не мають практичного значення та важливості для сучасних поліщуків, стають значущим елементом у культурному дискурсі, пов'язаному із сонцем.

Для термінології місячного часу (фаз) характерне велике різноманіття номінацій, причому лексеми часто утворюють антонімічні пари (*поўний* – *не поўний*, *велик* – *маленьк*) або синонімічні ряди (*молодик*, *серп*, *рожок* або *червоний*, *красний*, *кришавий*). Найбільші синонімічні ряди спостережено в ЛСМГ назв дій, пов'язаних із місяцем: *напоўнується*, *випоўнується*, *округляється*, *збільшується*, *булає*, *наб'ігає*, *нарослає*, *подрослає*, *рослає*, *обтерсає*, *одужає*, *очнає*, *ідеться*, *пудьходить до поўного* – 'динаміка наповнення, наростання, збільшення'. Семантичні моделі номінації місячних фаз фіксують його різноманітні фізичні й функціональні аспекти.

Різнопланові одиниці культурного дискурсу, пов'язаного з місяцем, репрезентують *план змісту*, тобто міфологічні уявлення, що формують подані тексти як семіотичну систему. Основні характеристики *плану змісту* представлено у вигляді набору бінарних опозицій понять, ознак та реалій, наприклад вікова ознака, що є в основі стандартної мовної номінації фаз *старого* та *молодого* місяця. Семантика слова *молодий* розгалужена на окремі диференційні ознаки, семи, кожна з яких співвідносна з відповідною їй семою слова *старий* і становить систему бінарних опозицій: *молодий* – *старий* : *увечері* – *вранці*; *молодий* – *старий* : *зверху* – *знизу* (*вглиб*); *молодий* – *старий* : *м'який* – *твердий*; *молодий* – *старий* : *хвороба* – *здоров'я* (*не гоїться* – *гоїться*); *молодий* – *старий* : *мокрый* – *сухий*; *молодий* – *старий* : *зростання, прибування* – *зупинення в рості*; *молодий* – *старий* : *нечистий* – *чистий*; *молодий* – *старий* : *світло* – *тьма*.

Культурний дискурс, пов'язаний з уявленнями про місяць, у середньополіській традиції становить систему вербальних і невербальних знаків, які репрезентують теми *сакральності*, *погоди*, *негоди*, *хвороби*, *руху*, *садіння й сівби*, *свята* та мотиви *сонця*, *культу небесних світил*, *молодості*, *старості*, *шкідливості місяцевого світла*, *зростання/зменшення (мінливості) місяця*, *кольору*, *чистоти*, *мутності*, *ясності*, *житла*. Вербальні компоненти цих вірувань представлені культурними текстами про

назви світила, походження місяця, його затемнення, обрядодії при першому спогляданні нічного світила, низку заборон і рекомендацій щодо нього, мінливість місяця в зміні фаз та кольору, видимі місячні плями, лікування хвороб на конкретних місячних фазах і виконання певних видів робіт. Невербальні компоненти репрезентовані одиницями реалемного, акціонального, атрибутивного, агентивного, локативного, темпорального та станового планів.

У другому підрозділі «**Сонце в традиційних уявленнях поліщуків та його номінація в середньополіських говірках**» комплексно схарактеризовано традиційні уявлення про *сонце* в духовній культурі жителів Середнього Полісся. Аналіз дискурсу, пов'язаного із сонцем, дає підстави засвідчити збереження вірувань у могутність сонця або їхні фрагменти, зокрема в уявленнях про вплив сонця на фізичний стан людини. Наприклад, заборона перебувати на сонці під час його найбільшої активності виражена в уявленнях поліщуків такими паралелями: *сонце – спека, спека – хвороба*. Основна ж опозиція *життя : смерть* реалізована через конкретні опозиції: *світло : темнота, Бог : чорт, схід : захід, тепло : холод, здоров'я : хвороба, багатство : бідність*. У віруваннях поліщуків найбільш значущим є *захід сонця* і пов'язані з ним метеорологічні прикмети й різноманітні табу. Сприйняття ж поліщуками *затемнення сонця* має дуалістичний характер: незважаючи на існування наукового тлумачення цього явища (затемнення), уявлення респондентів ще ґрунтуються на архаїчних віруваннях наших предків. Вірування про *сонячне затемнення* та *гру сонця* більш сталі й повні в пам'яті поліщуків, ніж уявлення про *місячне затемнення* та *гру місяця*.

У термінології, пов'язаній з уявленнями про сонце, виявлено різноманіття номінацій: *сонце, сон'це, сонечко, св'їтило, св'єчка, осв'єщен'їє*, відсутність власних назв світила й синонімію кольорової характеристики (*красне, червоне, рожеве, в'ишн'ове* тощо). У номінації динаміки руху сонця простежуємо основну опозицію *світло : тьма*, яку реалізовано через конкретні опозиції *схід : захід, сходить : заходить (сідає)*.

Лексика дискурсу, пов'язаного із сонцем, репрезентує *план змісту* вірувань про денне світило. У їхній основі засвідчено міфологічний код, із якого виокремлено такі теми: *сакральності, життя, кінця світу* тощо. Мотив *культу сонця* виявлено в номінаціях *сонце | Боже, | Боже | св'їтло, Гос|подн'є, бо|жествен:є, св'аш|чен:є* (сонце) – 'ознака сакральності сонця та його походження', *ўсеви|д'уише, | гарне, кра|сиве, ве|лике* – 'характеристики сонця', простежуємо паралель *сонце – Бог* і виявляємо опозиції *Бог : людина, молитва : прокльон, праведне : грішне* в обрядових діях, пов'язаних із сонцем: хреститися та молитися при першому спогляданні сонця, не показувати пальцем на світило, не справляти нужду, нічого не виносити з дому після заходу сонця тощо.

Характерним для уявлень респондентів Середнього Полісся є також тлумачення образу сонця уві сні. Наприклад, мотив *світла* в тлумаченні снів представлений у паралелях *сонце – світло; сонце – тепло, сонце – життя* та засвідчено в номінаціях: *св'їтило, св'єчка, осв'єщен'їє, св'ет'їт, засв'єтилос'*.

Простежуємо опозиції в мотиві *гри сонця – свята : будні, Пасха : Купала, грає :*

купається : танцює, сходить : сідає (заходить). Обрядові дії, пов'язані з табу щодо сонця, указують на архаїчність вірувань, магичність дій, пов'язаних зі сходом і заходом світила (опозиції *схід : захід, здоров'я : хвороба, багатство : бідність, своє : чуже, хата (подвір'я) : за межами подвір'я, дитина : дорослий*).

Структура досліджуваних вірувань про *сонце* являє собою єдність різнопланових елементів – вербальних і невербальних (реалемних, акціональних, агентивних, локативних та ін.), які репрезентують теми *сакральності, долі, багатства, руху, хвороби, погоди, свята* та мотиви *культу світила, нечистого, гадюки, кольору, квітів, купання, рідини (води), сміття, вогню, ясності, кольору, дня, ночі, затемнення, радості, танцю, гри (гуляння), купання, шкідливості сонячного світла, житла*. Номінації сонця, назви свят, під час яких світило грає, купається, його характеристики, динаміка його руху, конкретні заборони, пов'язані із сонцем, мікротексти про затемнення сонця, гру світила, сонячний календар є вербальними елементами культурного явища середньополіських вірувань про денне світило.

У третьому підрозділі «**Зорі в традиційних уявленнях поліщуків та їх номінація в середньополіських говірках**» системно описано номінації сузір'їв і зірок у середньополіському діалекті та інтерпретовано окремі елементи культурного явища на основі аналізу цілісного культурного тексту. Характеристика дискурсу, пов'язаного із зорями, дає підстави стверджувати, що в народній середньополіській традиції ще збережені вірування (або їхні фрагменти) про значущість зірок у житті людини. Вони виявлені в спостереженнях за зоряним небом у свята: *на Ба|гату ку|т'у, на Розд|во (С|ват|веч'ір), на |Б'ідну (Го|лодну) ку|т'у, на |Новий год, на |Кол|ади, на Анд|рейа, Во|дохришче*; наявність великої кількості зірок у небі була прикметою врожаю (грибів, зернових, садовини, ягід), на погоду (особливо взимку на мороз); яскравість світіння зірок у Різдвяні свята вказувала на здоров'я людини, життя або смерть. Спорадично респонденти уточнювали, що наявність зірок у конкретній частині неба (південь, північ, схід, захід) визначала різні прикмети. У цьому поліському звичаї основну опозицію *життя : смерть* реалізовано через конкретні протиставлення *багато зірок : мало зірок – врожай : голод; південь : північ – багата кутя : бідна кутя*.

Найбільш уживаною є номінація *Ран|кова* та *Ве|ч'ірн'а зо|р'а*, у назві простежуємо мотив *дня і ночі, |Квочка* – мотив *тварин, В'із* – мотив *транспорту, Коўш* – мотив *посуду, Чу|мацк'ї Шл'ах* – мотив *дороги* та *Коса|р'і* – мотив *поля (сінокосу)*. Більшість мотивів пов'язана з життєдіяльністю людини. Серед власних назв спостерігаємо парадигму синонімів *Ра|н'ешн'а* (фон. вар. *|Ўран'їшн'а*), *Ран|кова, |Ран':а*, що утворює опозицію з назвою *Ве|ч'ірн'а* (фон. вар. *В'е|черн'а, Ве|чорн'а*). Загальні назви зірок представлені парадигмою іменників *|зор'ка, зор'а|н'їца, |зорочка, |з'ірочка, |зорочка-зор|н'їца* та власних назв-демінутивів *|Возик, |Квочечка* й номеном *|Квокча |Божя*, репрезентують мотив *культу зірок*; мотив *долі* – у номінаціях *дол'е|ниціа, дол'а|ниціа*; мотив *множинності* – у номінаціях зірок у формі множини: *|зор'і, |зорочки, з'іро|чк'і, |зв'озди, |Вози, Во|зи, Коў|ши, Ведме|диціі, М'ед|в'ед'їци, Коса|р'і* тощо. Водночас відсутність докладного тлумачення зоряного неба або астрономічних знань у сучасного селянина означає

відсутність потреби орієнтування в просторі за допомогою зірок, як було в давнину, коли вона була необхідною.

В уявленнях сучасних поліщуків простежуємо антропоморфне сприйняття зірок через їхні власні назви, одухотворення динаміки руху зірок. Поява на небі зірки представлена синонімічним рядом дієслів *сходить, зійшла, поїлавила*, що перебувають в опозиції з дієсловом *заходить*. Динаміка руху репрезентована парадигмою дієслів і дієслівних конструкцій: *виходит, ходит, іде, двигайеца, подходить, не стоїт на місці, переходить у друге місце, падає, котица, летит, б'їжит*, що утворюють опозицію з дієсловом *стоїт*. Номінація зникнення зірки в небі представлена парадигмою дієслів *тухне, згаїрає, догорає, погасла, померкнут, хавайуца* є опозицією до дієслів *загаїраєца, горит, св'їтїт*. У поданих номінаціях простежуємо мотив *світла* та мотив *темряви*.

Культурна традиція зберегла фрагменти обрядової поведінки людей, які спостерігають за зірками, що падають: під час споглядання цього явища потрібно *перехресїтица, помолїца, кажут «Аїмін, аїмін, аїмін», загаїдат баїжанїа, треба ї другу сторону одверїнуца, просто нічого не робїт*; існувала заборона: *не поїложено дївїца* тощо. У цих віруваннях відображено тему *сакральності* зірок і мотив *культу* зірок.

Лексика дискурсу, пов'язаного із зорями, репрезентує *план змісту* вірувань про зорі, в основі якого виокремлюємо теми *життя* й *смерті*, що водночас тісно взаємодіють із мотивами. Культурний дискурс, пов'язаний з уявленнями про нічні світила, становить систему вербальних і невербальних знаків. Вербальні компоненти цих вірувань представлені прикметами про зорі, ворожіннями по них, спостереженнями за погодою, невербальні компоненти – одиницями агентивного, реалемного, акціонального, атрибутивного та інших планів, які репрезентують теми *сакральності, життя, смерті, врожаю, багатства, свята* та мотиви, подані вище в номінаціях зірок. Специфічною характеристикою зірок є *множинність* порівняно з іншими небесними світилами – сонцем та місяцем. Це дає підстави ввести до обігу невербальних одиниць кількісний план змісту, представлений у середньополіських віруваннях конкретною кількістю зірок, яку спостерігали респонденти: *одна, сама перїа, чотири, п'ят, сім, дев'ят, багато, мало*.

У четвертому підрозділі «**Небесні світила в замовляннях Середнього Полісся**» проаналізовано й узагальнено матеріали сучасних досліджень замовлянь території Середнього Полісся, з'ясовано регіональну специфіку середньополіських текстів замовлянь, встановлено структуру досліджуваного культурного явища.

На території Середнього Полісся поширені замовляння, де персонажем є місяць (24 тексти), зорі (один текст). Під час дослідження зафіксовано замовляння-монологи та замовляння-діалоги. Загалом засвідчено чотири групи замовлянь: 1) пов'язані зі світом мертвих, 2) замовляння-діалоги, пов'язані зі світом лісу або світом поля, 3) замовляння, у яких була умова, яку не можна виконати, 4) ті, що поєднують у собі замовляння-діалог з умовою, яку неможливо виконати.

Середньополіські замовляння, пов'язані з небесними світилами, розкривають теми *смерті, світу мертвих, хвороби, мотиви спорідненості (братства), культу небесних світил, діалогу з місяцем, діалогу із зорями, дерева (дуба), померлих і репрезентовані різноплановими одиницями.*

У п'ятому підрозділі **«Об'єкти та явища, пов'язані з небесними світилами, у метеорологічних звичаях Середнього Полісся»** описано систему прикмет, пов'язаних із прогнозуванням погоди на основі спостережень за небесними світилами (місяцем, сонцем і зорями) у середньополіському діалекті; визначено опозиції, у яких перебувають номінації погодних прикмет; виявлено спільні та регіонально специфічні риси досліджуваного явища в східнослов'янському та загальноукраїнському контекстах. У погодних прикметах, пов'язаних із небесними світилами, основну опозицію *погода : негода* репрезентують конкретні протиставлення: *чистий (місяць) : тьмянний, ясно : темно (хмарно, за хмару, мутно), північ : південь, високо : низько, рівенько : боком (серпик), догори : донизу (роги місяця), тепло : холод, спека : мороз, сухо : мокро, скоро : нескоро, схід (сонця) : захід (сонця), ранок : вечір, сьогодні : завтра, зима : літо, чистенько : мутно; видно : не видно (зорі), ясно світить : неясно; ясні (яскраві зорі) : тусклі (тьмянні, темні зорі); зоряне небо : немає зірок; багато, більші : мало, мени (зірок).* Лексика народної метеорології в спостереженнях за небесними світилами репрезентує дві основні теми – *погоди та негоди* – і представляє систему бінарних опозицій: ***погода – негода : ясний – затуманений (темний); погода – негода : близько – далеко : скоро – нескоро (зміна погоди); високо – низько : погода – негода; ясно – хмарно : погода – негода; угору – униз : погода – негода.***

Третій розділ **«Номінація середньополіських об'єктів і явищ, пов'язаних із небесними світилами, як одна з тематичних груп лексики»** складається з двох підрозділів. Перший підрозділ **«Основні лексико-семантичні групи номінації об'єктів і явищ, пов'язаних із небесними світилами»** присвячено системному аналізу тематичної групи лексики, пов'язаної з віруваннями про небесні світила в середньополіських говірках. Ця ТГЛ є складною й уможливило виокремлення трьох лексико-семантичних груп: ЛСГ назв, пов'язаних із віруваннями про місяць, ЛСГ назв, пов'язаних із віруваннями про сонце, ЛСГ назв, пов'язаних із віруваннями про зорі. У структурі кожної ЛСГ вирізняємо низку лексико-семантичних мікрогруп (ЛСМГ) (див. схему 1), у ЛСМГ – семантичні підгрупи (СП), а в СП – семантичні мікрогрупи (СМ).

Порівнюючи ЛСГ назв, пов'язаних із віруваннями про небесні світила, зауважимо, що в ЛСГ назв, пов'язаних із віруваннями про зорі, наявна ЛСМГ кількісні назви, що пов'язано з кількісною характеристикою множини зірок у небі. Також у межах ЛСМГ назв світила найбільш наповнена підгрупа номенів місяця, оскільки в її складі є дрібніші підгрупи (загальна назва світила, назви I, II, III, IV фаз, назви частин місяця). У структурі ЛСМГ назв міфологічних персонажів та обрядових осіб, пов'язаних із зорями, немає СП назв міфологічних персонажів, що є в структурі цієї підгрупи у віруваннях про місяць і сонце.

Структура кожної з ЛСМГ розгалужена, але найбільше наповнені ЛСМГ назв

обрядових дій. Наприклад, серед ЛСМГ назв обрядових дій, пов'язаних із місяцем, вирізняємо семантичні підгрупи: СП назв динаміки рухів місяця, СП назв обрядових дій людей під час споглядання місяця, СП назв процесів, пов'язаних із міфом про плями на місяці, СП назв заборон, пов'язаних із місяцем; у СП назв динаміки рухів місяця – 9 СМ: СМ назв проходження фаз місячного циклу, СМ назв появи місяця в небі, СМ назв випромінювання світла, СМ назв динаміки наповнення, наростання, збільшення місяця, СМ назв динаміки зменшення, убування світила, СМ назв відсутності місяця в перші 2-3 дні молодика або в останні дні після старого місяця, СМ назв динаміки процесів руху місяця в метеорології, СМ назв руху ріжок молодика доверху, СМ назв руху ріжок молодика донизу; у СП назв обрядових дій людей – 8 СМ: СМ назв процесу споглядання місяця, СМ назв дій, які виконують під час споглядання місяця; СМ назв процесу замовляння, СМ назв процесів, пов'язаних із бородавками; СМ назв процесів і заборон, пов'язаних із землеробством на конкретній фазі місяця; СМ назв процесів і заборон, пов'язаних із сівбою; СМ назв процесу збирання лікарських трав, СМ назв процесу закривання вікон від небезпечного місячного світла.

У другому підрозділі «**Особливості функціонування номінацій, пов'язаних із небесними світилами, в обряді та поза ним**» описано семантику назв небесних світил щодо інших систем, з'ясовано особливості функціонування лексем із зазначеною семантикою в обряді та поза ним.

Описано семантику номінацій, пов'язаних із місяцем: *квадра, місяць, молодик, лунатик, серп, підповня, повня, круглий, рог, обтерся, негодь* та ін.; сонцем: *сонце, сонечко, світило, куля, коловорот, затемнення сонця, гра сонця, сонячний удар, сонячні зайчики* тощо; зірками та сузір'ями: *зоря, зірка, Кови, Віз, Квочка, Чумацький Шлях, Косарі* тощо.

Чималу кількість у складі номінацій вірувань про небесні світила становлять слова, які мають специфіку функціонування, тому поділяємо їх на загальноживану лексику (\downarrow *сонце*, \downarrow *м'єс'єц*, *зат'єм'н'єн':є*), використовувану і в ритуалі; слова, які функціонують і поза ритуалом, набуваючи іншого значення (*ста'риї*, \downarrow *кул'а*, *Коса'р'і*); слова зі специфічно ритуальним функціонуванням (*гни'ла квар'т'іра*, \downarrow *ок'ід'*, *замоу'л'ан':а*). Також частина слів на позначення небесних світил має одне значення (*пере'крої*, \downarrow *поу'н'а*, *колово'рот*, *замоу'л'ан':а*, *Чу'мацк'ій Шл'ах*, \downarrow *Квочка*, *Коса'р'і*), інша частина – полісемічні одиниці (\downarrow *м'єс'єц*, \downarrow *сонце*, *зо'р'а*).

Етнолінгвістичний аналіз середньополіських вірувань про небесні світила дав підстави зробити такі **висновки**:

1. Середньополіська лексика культурних дискурсів, пов'язаних з уявленнями про небесні світила, незважаючи на фрагментарність представлення, зумовлену загальним занепадом вірувань про небесні світила й табуванням цих вірувань, є справжнім духовним скарбом нашого народу, дослідивши який, можемо досягнути особливості світосприйняття наших предків.

2. Проаналізувавши матеріали етнографічних, міфологічних та етнолінгвістичних праць про різні аспекти репрезентації небесних світил, порівнявши їх із досліджуваними середньополіськими віруваннями про ці об'єкти,

можемо стверджувати, що в сучасних віруваннях про небесні світила засвідчено чимало прадавніх язичницьких елементів, які часто вже втратили первісний зміст, але збережені традиційно, бо *так треба, так було*. Водночас у міфологічних уявленнях і ритуальних заборонах, прикметах, замовляннях спостерігаємо поєднання, злиття язичницького та християнського світосприйняття поліщуків. Унаслідок швидкого науково-інформаційного прогресу вірування про небесні світила поступово переходять у забуття, тому засвідчено фрагментарне збереження знань про явище, прикмету чи заборону, що спричинене зникненням реалій, стиранням обрядодій у пам'яті діалектоносіїв і руйнуванням традиції передавати свої знання наступним поколінням. З огляду на зазначене, не вдалося зафіксувати малих жанрів усної народної творчості (загадок, прислів'їв, казок) про небесні світила. Водночас вірування про зорю як людську душу збережені лише фрагментарно – у 15 середньополіських говірках із 55 досліджуваних, про родинні зв'язки місяця з іншими небесними світилами – у 6, про номінацію місяця як *циганське сонце* – у 13 досліджуваних говірках. Не збереглися вірування про затемнення місяця (про нього не пам'ятають у 42 населених пунктах), водночас у 28 говірках зберігають вірування про затемнення сонця.

3. У середньополіських віруваннях про небесні світила фіксуємо залишки сакрального сприйняття місяця, сонця та зірок. *Сакральність* небесних світил спостерігаємо в ритуальних діях поліщуків щодо світил: потрібно перехреститися під час споглядання місяця – у 37 середньополіських говірках; сонця – у 29 говірках, спостерігаючи за зіркою, що падає, – у 15. Мотив *культу* небесних світил породив і заборони щодо них. Наприклад, не можна проклинати місяць, сонце; не можна показувати пальцем на місяць, сонце; не можна, щоб місячне світло потрапляло на людину, дитину уві сні тощо.

4. Фактичний матеріал культурних дискурсів, пов'язаних з уявленнями про небесні світила, становить систему вербальних і невербальних знаків. Вербальні компоненти цих вірувань представлені різними за структурою засобами номінації, що становлять слова, словосполучення, словесні формули, мікротексти про прикмети, пов'язані з небесними світилами, ворожіння по зорях, про плями на місяці, явище гри сонця, особливу поведінку місяця під час святкування Великодня, замовляння, що разом із невербальними знаками становлять структуру культурного тексту. Водночас невербальні компоненти репрезентовані одиницями агентивного, реалемного, акціонального, атрибутивного, локативного, темпорального та станового планів змісту. Варто зазначити, що спостерігаємо своєрідну синонімію – перехід одиниць одного плану змісту в інший. Зокрема, у дискурсі, пов'язаному з віруваннями про сонце, одиниці реалемного плану *сміття* та *вода* можуть бути як обрядовими предметами, на які накладено заборону, так і локусами, що при заході сонця стають небезпечними для людини, а це одиниці локативного плану змісту.

5. Структура кожної з ЛСМГ розгалужена. Наприклад, серед ЛСМГ назви обрядових дій, пов'язаних із місяцем, виокремлюємо 4 семантичні підгрупи, у СП назв динаміки рухів місяця – 9 СМ, у СП назв обрядових дій людей – 8 СМ. У складі ЛСМГ назв світила (вірування про місяць) диференціюємо 7 СП. У

складі ЛСМГ назв ознак, пов'язаних із місяцем, – 6 СП. Подібне спостерігаємо в ЛСГ назв, пов'язаних із віруваннями про сонце (зорі). ЛСМГ назв обрядових дій, пов'язаних із сонцем, складається з 9 СП, а СП назв заборон, пов'язаних із сонцем, – 8 СМ. У ЛСМГ назв ознак, пов'язаних із зорями, виокремлюємо 5 СП, ЛСМГ назв обрядових дій, пов'язаних із зорями, – 3 СП, СП назв обрядових дій спостерігачів за зорями – 3 СМ, СП власних назв зірок – 5 СМ.

6. Номінація середньополіських вірувань про небесні світила, незважаючи на фрагментарність, зумовлену поступовим їх занепадом, має розгалужену систему. Зокрема, зафіксовано різні типи номінації: лексичну, представлену лексемами різних частин мови в різних граматичних формах; пропозитивну та дискурсивну у вигляді словосполучень різних структурних типів, описових поширених конструкцій і мікротекстів. Найуживанішими є дієслова, іменники та прикметники, рідше – прислівники, числівники. Особливістю культурного дискурсу, пов'язаного з уявленнями про зорі, є номінації у формі множини.

7. Для термінології небесних світил характерне велике різноманіття номінацій, причому лексеми часто утворюють антонімічні (про місяць: *моло|диї – ста|рий*, *в'ідн'ец – чер|н'ец*; про сонце: *сход'іт – за|ход'іт*, *йасне – за|темнене*; про зорі: *Ран|кова – Ве|ч'ірн'а*, *Ве|лик'ії Воз – Ма|лий Воз*) або синонімічні пари чи ряди (місяць: *моло|дик*, *серп*, *ро|жок*; сонце: *йасне*, *йарке*, *йаск|раве*; зорі: *ку|п'іна*, *купка*, *кучка*, *скупчен':а*, *в'і|ночок*, *гурбочка*). У номінаціях простежуємо антропоцентризм сприйняття небесних світил народною свідомістю. У процесі звертання використовують імена та демінутивні назви: *Аўра|аме*, *кн'аз'у*, *красний па|ничен'ку*, *Божий помочн'і|чок*, *молоди|чок*, *сонечко*, *зорочка*, *зірочка*, *зорочка-зор|н'іца*, *Возик*, *Квочечка*, *Квокча* | *Божя*.

8. Основою формування культурних текстів, пов'язаних з уявленнями про небесні світила, є визначальні теми плану змісту: *сакральність (святість)*, *хвороба*, *кінець світу*, *життя*, *смерть*, *рух*, *садіння та сімба*, *багатство*, *погода*, *негода*, *доля*, *свято* тощо й мотиви *культу небесних світил*, *шкідливості місяцевого (сонячного) світла*, *кольору*, *плям на місяці*, *темряви*, *світла*, *гри сонця*, *радості*, *танцю*, *ясності*, *чистоти*, *сухості*, *дощу*, *тепла*, *холоду*, *множинності зірок*.

9. Основна опозиція дискурсу про небесні світила – *життя : смерть* – реалізована через конкретні протиставлення:

– місяць – *молодий : старий*, *ясний : темний*, *здоров'я : хвороба*, *ходить уві сні : спати*, *світлий : червоний (кривавий)*, *мир : війна*, *врожай : неврожай*;

– сонце – *світло : темнота*, *схід сонця : захід сонця*, *Бог : чорт*, *тепло : холод*, *здоров'я : хвороба*, *багатство : бідність*, *сонце : затемнення сонця*, *хата (подвір'я) : за межами хати*;

– зорі – *яскраво : тьмяно*, *горить (світить) : гасне (догорає)*, *багато зірок : мало зірок*, *врожай : голод*, *здоров'я : хвороба*;

– замовляння – *здоров'я : хвороба*, *той світ : цей світ*, *болять : не болять*, *старіти : молодіти*, *живі : мертві*, *небо : море (поле, ліс)*.

Спільною для всіх ЛСГ є опозиція *здоров'я : хвороба*.

Семантика нічного світила утворює систему бінарних опозицій, зокрема з

іншими небесними світилами: *місяць – сонце : господар – господиня; місяць – сонце – зорі : батьки – діти; місяць – зірка : парубок – дівчина; сонце – місяць : день – ніч; сонце – місяць : гарячий (вогонь) – холодний (вогонь)*. У погодних прикметах дискурсу, пов'язаного з віруваннями про сонце, виокремлюємо бінарні опозиції *ярко сходить – ярко заходить : негода (дощ) – мороз; ясний схід – ясний захід : дощ (негода) – погода; схід – захід : мороз – вітер (дощ); ясний захід – хмарний (за хмару) захід : добре – погано; ясний схід – хмарний захід : погода – негода* тощо.

10. Комплексне дослідження вірувань про небесні світила дає змогу відтворити мовну картину духовної культури поліщуків, глибше пізнати репертуар лексико-семантичних груп назв, пов'язаних із віруваннями про місяць, сонце та зорі, оприявнити активні процеси у сучасних середньополіських говірках.

Перспективи наукових пошуків убачаємо в лінгвогеографічному аспекті дослідження вірувань про небесні світила в середньополіських говірках завдяки картографуванню, що дасть змогу репрезентувати їх поширення в усьому ареалі та виявити їхню просторову реалізацію. Ареальне дослідження середньополіських вірувань сприятиме вдокладненню характеристики сучасного стану знань про місяць, сонце, зорі та виявленню просторової варіативності вербальних і невербальних одиниць культурного дискурсу, пов'язаного з уявленнями про небесні світила.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Плечко А. Місяць у традиційних уявленнях поліщуків та його номінація в середньополіських говірках. *Волинь-Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. Вип. 22 (II том). С. 350–356.
2. Плечко А. А. Вода: номінація пов'язаних із нею понять у контексті вірувань поліщуків Овруцького району. *Лінгвістика* : збірник наукових праць Луганського національного університету. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2012. № 1 (25). С. 156–164.
3. Плечко А. Сонце в уявленнях і віруваннях поліщуків. *Волинь-Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 24. С. 210–221.
4. Плечко А. Гра сонця у віруваннях поліщуків Середнього Полісся. *Волинь-Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017. Вип. 28. С. 87–95.
5. Плечко А. А. Семантика назв небесних світил у середньополіських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови : збірник наукових праць. Вип. 14. Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 87–95.
6. Плечко А. Народна метеорологія в середньополіських віруваннях. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені*

Михайла Коцюбинського. Серія : Філологія (Мовознавство) : збірник наукових праць. Вінниця : ТОВ фірма Планер, 2019. Вип. 29. С. 102–112.

Стаття в закордонному виданні

7. Плечко А. А. Зорі в середньополіських ворожіннях. *Science And Education a New Dimension. Philology. VII (60)*. Будапешт, 2019. С. 71–73.

Додаткові публікації

8. Плечко А. А. Місяцева символіка у середньополіських замовляннях. *Zbiór raportów naukowych. Literatura, socjologia i kulturoznawstwo. Nauka wczoraj, dziś, jutro*. 30.05.2015–31.05.2015. Warszawa : wydawca : Sp. Z o.o. Diamond trading tour, 2015. Cz. 1. S. 68–77.

9. Плечко А. А. Середньополіські вірування про плями на Місяці. *Zbiór artykułów naukowych. Filologia, socjologia i kulturoznawstwo. Teoretyczne i praktyczne aspekty rozwoju współczesnej nauki*. Czestochowa, 30.03.2017–31.03.2017. Warszawa : wydawca : Sp. Z o.o. Diamond trading tour, 2017. S. 70–75.

10. Плечко А. А. Назви зірок та сузір'їв у віруваннях поліщуків. *Zbiór artykułów naukowych recenzowanych. Monografia pokonferencyjna. Science, research, development. Philology, sociology and culturology*. Barcelona, 30.05.2018–31.05.2018. Warszawa : wydawca : Sp. Z o.o. Diamond trading tour, 2018. S. 89–98.

АНОТАЦІЯ

Плечко А. А. Вірування про небесні світила в середньополіських говірках: етнолінгвістичний аспект. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2020.

У дисертації вперше в українському мовознавстві комплексно досліджено вірування про небесні світила в середньополіських говірках в етнолінгвістичному аспекті.

Установлено структурування середньополіської лексики культурних дискурсів, пов'язаних із віруваннями про небесні світила, за тематичними групами; визначено основні лексико-семантичні групи ТГЛ, пов'язаної з уявленнями про небесні світила; окреслено теми й мотиви, що формують культурні тексти середньополіських вірувань про місяць, сонце, зорі.

Уперше до наукового обігу введено новий автентичний етнолінгвістичний матеріал, що став підґрунтям для встановлення структури досліджуваного культурного явища в складі цілісної системи різнопланових одиниць – вербальних, реалемних, акціональних, локативних, темпоральних, атрибутивних, станових тощо. Схарактеризовано систему конкретних протиставлень, що відображають основну опозицію середньополіських вірувань; з'ясовано особливості номінації небесних світил щодо інших систем, визначено специфіку функціонування семантики зафіксованих лексем в обряді та поза ним. Виявлено семантичну особливість середньополіської лексики

культурних дискурсів, пов'язаних із небесними світилами, порівняно з віруваннями слов'ян; запропоновано реконструкцію фрагменту поліської традиційної картини світу.

Ключові слова: середньополіські говірки, вірування, небесні світила, теми, мотиви, опозиції, невербальні одиниці плану змісту, тематична група лексики, лексико-семантична група, лексико-семантична мікрогрупа.

SUMMARY

Plechko A. A. Beliefs about the celestial bodies in Middle Polissian dialects: ethno-linguistic aspect. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philological Sciences. Specialty 10.02.01 – Ukrainian language. – Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University. Cherkasy, 2020.

For the first time in Ukrainian linguistics the thesis studies the beliefs about the celestial bodies in Middle Polissian dialects in respect of ethnolinguistic aspect.

The structural organization and semantics of lexical cultural discourses related to the beliefs about the celestial bodies were analyzed in 55 Middle Polissian dialects according to the materials, collected on a special questionnaire.

The author's structuring of the fragment under investigation related to the beliefs about the celestial bodies has been suggested: the main lexical and semantic groups TLG related to the images about the celestial bodies have been determined; the main themes and motives which form the cultural texts of Middle Polissian beliefs about the moon, the sun and the stars have been defined.

Some new ethno-linguistic material which has become the basis for defining the structure of the cultural phenomenon as a part of an integral system of diversified units – verbal, actional, locative, temporal, attributive, basic etc. – has been introduced into the scientific circulation.

The nomination of Middle Polissian beliefs about the celestial bodies has a branched system. In particular, different nomination types have been determined: lexical nomination which is represented by the lexical units of different parts of speech in different grammatical forms, mostly by verbs, nouns and adjectives, less commonly by adverbs, numerals; a proposition nomination and a discourse one, which are represented by word combinations of different structural types, as well as by descriptive constructions and micro texts. The nomination in a plural form is a characteristic of a cultural discourse related to the images about the stars.

Lexical nomination appeared to be non-uniform from the point of view of ritual functioning, that enabled to separate the next groups: 1) commonly used vocabulary, whose semantic field includes the meaning of the word which functions in cultural discourses; 2) the words which function beyond the ritual, related to the celestial bodies, gaining another meaning; 3) the words with specifically ritual functioning.

A system of definite oppositions which reflect the main opposition of Middle Polissian beliefs has been formed in the theses. The main discourse opposition about the celestial bodies – life: death – is realised through definite oppositions:

- the moon – *young : old, bright : dark, health : disease, sleepwalk : sleep, light: red (purple), peace : war, yield : crops fail;*

- the sun – *lightness: darkness, sunrise : sunset, God : devil, warm : cold, health: disease, wealth : poverty, the Sun : Sun eclipse, home : out of home;*

- stars – *brightly : faintly, shine: go dark, many stars : few stars, health : disease;*

- incantations – *health : disease, this world : that world, hurts : does not hurt, get older : get younger, alive : dead, the sky : the sea (field, forest);*

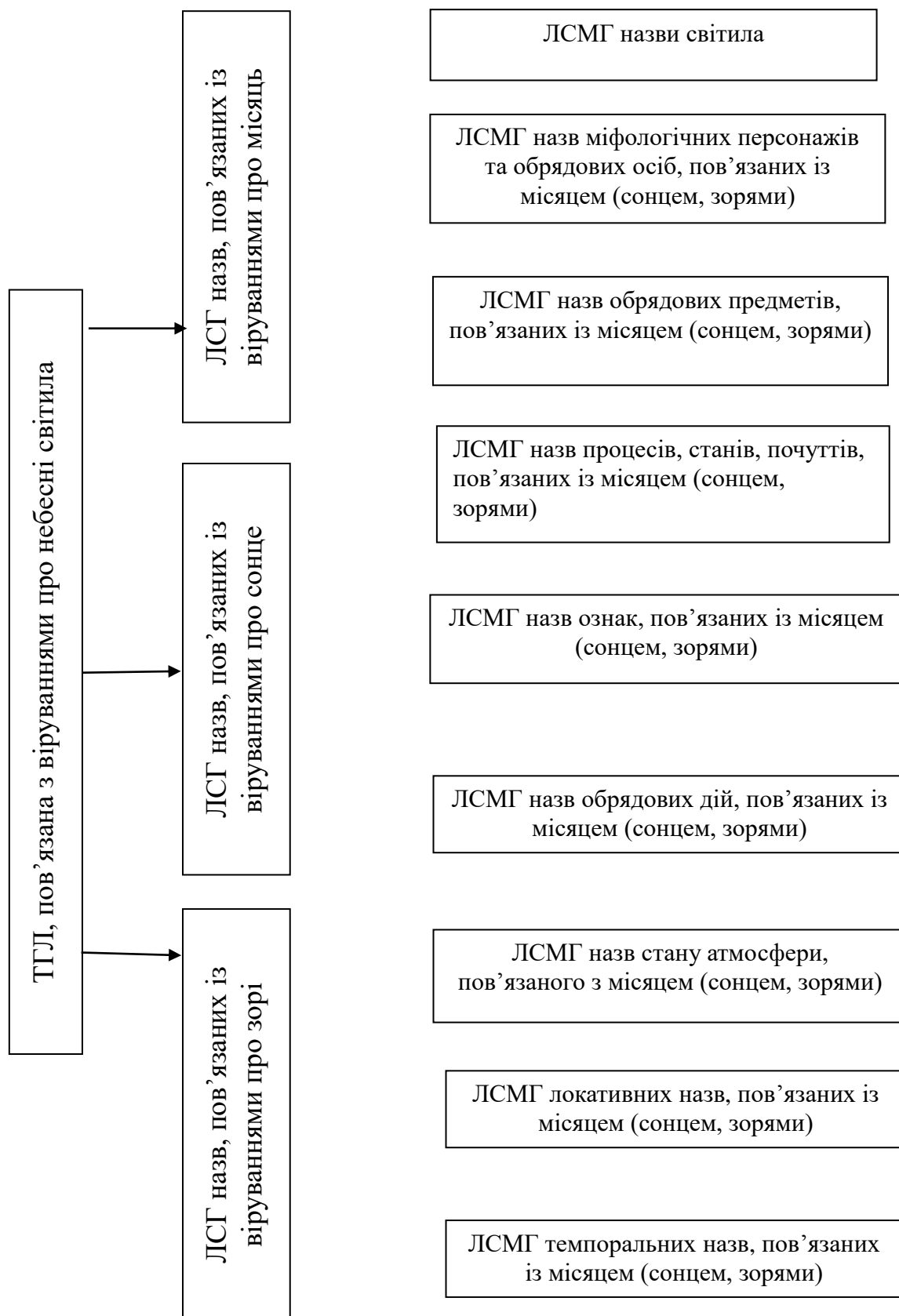
- folk meteorology – *weather : bad weather, clear moon : faint moon, light : dark (cloudy, beyond clouds), North : South, high : low, straight : aside, up : down (moon' 'horns''), warmth : coldness, heat : frost, dry : wet, soon : not soon, sunrise : sunset, morning : evening, today : tomorrow, winter : summer, clear : faintly, not seen (stars) : bright (stars), starry sky : not starry sky, many, more : few, less (stars).*

The themes of the content plane are the basis for the formation of cultural texts, related to the images about the celestial bodies: *sacredness, disease, doomsday, life, death, movement, planting and sowing, wealth, weather, bad weather, fate etc.* and motives: *the cult of celestial bodies, harmness of the moon and sun light, stains on the moon, darkness, lightness, light and shadow play, colour, clearness of the celestial bodies, dryness, warmth, stars multiplicity, faintness, rain, coldness.*

A multicenter study of the beliefs about the celestial bodies makes it possible to reconstitute a linguistic view of Polissians' intellectual culture, to decipher the signary of LSG names, related to the beliefs about the moon, LSG names, related to the beliefs about the sun, LSG names, related to beliefs about the stars, as well as the processes which occur in the intellectual culture in the existing Middle Polissian dialects.

Key words: Middle Polissian dialects, beliefs, celestial bodies, themes, motives, oppositions, non-verbal content plane units, thematic lexical group, lexical-semantic group, lexical-semantic micro-group.

Схема 1



Підписано до друку 29.05.20. Формат 60x90/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.

Ум. друк. арк. 0.9. Обл. вид. арк. 0.9. Наклад 100. Зам. 31.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка

м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40

Свідоцтво про державну реєстрацію:

серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.

електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua